

PROCESOS DE EXEMPLIFICACIÓN NO DISCURSO

MARÍA XESÚS RODÍZ MARTÍNEZ
Universidade de Santiago

1. Introducción

A intención deste traballo é describir certos fenómenos lingüísticos que se presentan no nivel do discurso, centrando a nosa atención nos procesos de exemplificación. A necesidade de tratar este tipo de cuestións desde un marco adecuado deu orixe a que a lingüística desenvolvera unha serie de disciplinas¹ nas que o obxecto específico é o discurso e nas que as principais aproximacións teñen como fin describi-los fenómenos que contribúen a forma-la textualidade do mesmo, é dicir, o conxunto das diferentes relacións semánticas e pragmáticas realizadas máis alá do límite da oración que fan que o discurso sexa percibido como unha unidade desde o punto de vista comunicativo².

Os fenómenos propios do nivel discursivo adoitan ser estudados de acordo cunha serie de criterios, diferentes necesariamente dos empregados para analiza-las estruturas de nivel inferior ó do texto. Así cítanse como características propias dos textos a súa coherencia e cohesión³, e por outra parte abórdase o seu estudio tendo en conta

¹ Trátase de “novos enfoques” de estudio na lingüística tales como a Pragmática, a Análise do discurso e Análise da conversación, a Lingüística textual (coas variantes de Gramática textual e Sintaxe textual), etc. Pode verse un resumo das principais perspectivas en C. Fuentes (1996: 9-16); sobre Gramática Textual tratan as obras de L. Acosta (1982), E. Bernárdez (1982) e M. Casado (1993).

² Na terminoloxía que empregan os diversos autores a diferenza entre texto e discurso non sempre é clara. Recollémo-la definición de J-F. Halté (1988: 8): enténdese por discurso un enunciado ou unha enunciación de carácter verbal que ten unhas propiedades textuais e que debe ser caracterizado contextualmente, en canto acto de linguaxe realizado en certas condicións de comunicación (está ligado por tanto ós problemas de produción e recepción dos enunciados). O texto é a estrutura abstracta do discurso, un obxecto formal, caracterízase pola súa coherencia profunda e superficial.

³ Segundo E. Bernárdez (1982) a coherencia dun texto ten a súa orixe na intención comunicativa e baséase na existencia de “procesos que ponen en relación unas oraciones con otras y hacen que el texto que componen se considere coherente e íntegro”

aquelas disciplinas que expliquen adecuadamente o seu funcionamento, como a pragmática ou as teorías da enunciación.

A cohesión, por exemplo, consiste no estudo das relacións semánticas entre as oracións do discurso realizadas polos elementos de nivel léxico-gramatical. Entre os procedementos cohesivos⁴ están certos marcadores textuais que conectan os enunciados no texto, e dentro deles é onde hai que sitúalos marcadores de exemplificación que relacionan dous enunciados facendo que un se considere, segundo esa función textual concreta, como exemplo do outro. Neste traballo estudiaremos principalmente as características semánticas e pragmáticas deste tipo de enunciados conectados entre si mediante unha relación de exemplificación⁵.

2. Concepto de exemplificación

2.1. No nivel do discurso a exemplificación é unha actividade que consiste en construír enunciados de tipo particular e que é necesario distinguir doutras operacións que gardan con ela certas seme-lanzas. Considerémoslos casos seguintes:

(1) *A partir dos anos setenta apareceron as primeiras publicacións enteiramente en galego:* O tío Marcos da Portela, O galiciano e A Monteira.

(2a) *A partir dos anos setenta apareceron publicacións enteiramente en galego:* O tío Marcos da Portela, O Galiciano, A Monteira...

(2b) *A partir dos anos setenta apareceron publicacións enteiramente en galego:* O tío Marcos da Portela, O galiciano e A Monteira, *entre outras.*

(p. 92). A coherencia maniféstase no texto a través de certos fenómenos de carácter máis ou menos superficial (sintácticos, semánticos, pragmáticos): estes aspectos relacionais entre os seus compoñentes que se manifestan verbalmente no plano da formulación lingüística son os fenómenos de cohesión (substitución sinonímica, relación semántica entre lexemas, etc.).

⁴ C. Fuentes (1996: 69-73) distingue entre os medios cohesivos as relacións de *substitución* (gramatical e léxica), de *referencia* (determinación, deíxe...) e a *conxunción*. En tódolos casos hai “una relación de presuposición de algo anterior, un señalamiento textual (...)”. Así, por exemplo, “la conjunción supone la conexión de estructuras con unas determinadas presuposiciones y orientaciones de contenido: adición (*y, además, encima...*), oposición (*pero, sin embargo...*), (...) reformulación (*es decir, por ejemplo, en definitiva...*)” (p. 72-73).

⁵ Os exemplos que integran o corpus empregado proceden da lingua escrita (libros de texto, xornais e revistas maioritariamente), nun número que consideramos suficiente para achegar unha descrición o máis completa posible.

O enunciado (1) non contén ningún marcador ou índice de exemplificación, o cal nos está indicando que as publicacións mencionadas constitúen a totalidade das existentes. En (2) aparecen marcadores tales como os puntos suspensivos ou a expresión “entre outras” que revelan unha operación de exemplificación. A este respecto D. Coltier (1988: 24) afirma: “Affecter un segment de discours du statut d'exemple par l'adjonction d'un marqueur spécifique revient à transformer le segment en un énoncé d'un type particulier: incomplet, tronqué”, nese caso as publicacións que se citan como exemplo son só unha mostra de tódalas posibles⁶.

Coltier concibe a exemplificación como un tipo de paráfrase⁷ mediante a cal, nun discurso dado, se instaura unha relación de identidade entre un enunciado exemplificado e outro exemplificador. Ámbolos dous son intercambiabes, sempre e cando a intención do falante sexa a de indicar que o contido no primeiro segmento é equíparable ó expresado no segundo:

(3) *A partir dos anos setenta apareceron* O tío Marcos da portela, O Galiciano, A Monteira...

Trataríase, xa que logo, dunha equivalencia de enunciados: “affirmer “X par exemple Y” c'est finalement poser que “dire X est la même chose que dire Y” dans un discours donné”. Esta forma de considerar que “X repite Y” é confirmada polo feito de que “l'exemple est généralement conçu comme un segment discursif qui n'apporte rien au contenu global du discours dans lequel il est introduit et qu'il est, en particulier, supprimable sans dommage pour le sens général du discours” (p. 25).

C. Fuentes (1987), pola súa parte, estudia amplamente na súa obra as relacións entre enunciados, centrándose na análise dos marcadores, que ela denomina “enlaces conxuntivos”. Estes enlaces teñen como función na lingua a de conectar enunciados (o mesmo que as conxuncións), pero no nivel textual. Separa dous grandes tipos: os que

⁶ Esta mostra pode constar dun único elemento: “Algúns países, por exemplo Exipto, teñen zonas superpoboadas”, este elemento forma parte dun paradigma no que tódolos casos son susceptibles, coma el, de ser exemplos.

⁷ Sobre as reformulacións parafrásticas ver E. Gülich & T. Kotschi (1983) e C. Rossari (1990) e para un estudio elaborado da paráfrase C. Fuchs (1982). A reformulación parafrástica é unha operación que establece unha relación de equivalencia entre dúas formulacións. No caso da exemplificación, a paráfrase consiste nun enunciado fragmentario que forma parte dun paradigma, cousa que non ocorre nos outros tipos de paráfrase que, ademais, admiten outra clase de marcadores, como é *dicir*.

indican conexións lóxicas entre os feitos enunciados (adición, oposición e causalidade) e os que indican relacións intradiscursivas (equivalencia e inclusión). As relacións intradiscursivas fan referencia ás conexións entre enunciados relativas á *expresión* dos mesmos, non ós *feitos* contidos neles. Así:

“Unos precisan lo enunciado, estableciendo una aclaración sobre lo anterior que haga más completa su enunciación. Son los explicativos: *es decir, esto es, a saber, o sea*, e indican una relación de identificación: $A=B$.

Por otro lado están los que matizan ese enunciado mediante una exemplificación, ilustrando lo general (A) con lo particular (B): los ejemplificadores *por ejemplo, así*. En ellos se da una relación de inclusión: $A\supset B$.” (p. 78).

Así pois, a exemplificación está moi próxima da identificación, pero expresa no discurso unha relación distinta: esta última céntrase nunha equivalencia, mentres que aquela indica unha relación de inclusión. O noso traballo será abordado desde este punto de vista considerando por tanto que a exemplificación é *unha operación discursiva que pertence ó plano enunciativo na cal o falante pon en relación dous enunciados (ou segmentos de enunciado) dos cales o primeiro expresa un feito ou idea xeral e o segundo un caso particular que serve de mostra ante o oínte*. Desde esta perspectiva, dar un exemplo non é máis que realizar un segundo acto comunicativo que aclara ou explicita ó primeiro: “O falante enuncia A. O falante enuncia B, que é un caso de A”:

(4) *Non hai dúbida de que o padre Silva é o mellor embaixador de Galicia en todo o mundo, con premios e distincións de moitos países. Máis coñecido fóra ca en España. Por exemplo, no Xapón hai máis de 15 libros sobre el e as cidades de Bemposta e uns 25 rapaces xaponeses están na sede central, en Ourense (...)* (LVG-7.3.96)

É evidente que este tipo de fenómenos só se pode analizar adecuadamente desde o marco da *lingüística textual*, principalmente por dúas razóns:

a) as conexións que establecen estes enlaces ou marcadores exceden en moitas ocasións o nivel da oración, como se ve en (4), de maneira que para ser explicadas necesitamos ter en conta un nivel superior que é o texto.

b) as relacións entre secuencias das que estamos a falar pertencen ó ámbito discursivo, de emprego real dos elementos nunha situación comunicativa. Hai que utilizar, por tanto, aqueles enfoques da

Lingüística que dean conta destes aspectos, o que supón amplia-lo campo de análise da oración (unidade sintáctica, da gramática) ó texto (unidade do discurso, onde se manifestan os fenómenos comunicativos).

1.2. Entrando xa no comportamento semántico das expresións exemplificadoras debemos distinguir diversos tipos. A exemplificación pode ser en *extensión*, é dicir, introducindo unha relación de termos que se refiren a cousas concretas consideradas como casos particulares dun concepto xeral denotado polo segmento exemplificado⁸. Os casos particulares que serven de exemplo forman parte dun paradigma e o enunciado ó que pertencen considérase fragmentario:

(5) *Hai especies que frecuentan unha grande diversidade de medios, como o caso do raposo e a denociña* (ZIN-14)

(6) *América deu grandes figuras literarias, como o Inca Garcilaso, sor Xoana Inés da Cruz e Xoán Ruíz de Alarcón* (Soc. 7º-133)

Raramente encontramos casos que glosen (desenvolvendo a modo de exemplo) a *intensión* das palabras; nestas ocasións estase privilexiando o significado das mesmas:

(7) *Carlos III era o prototipo de monarca ilustrado: instruído, amante da cultura e protector de artistas e sabios* (Soc. 7º-183)

Sen embargo, a distinción entre extensión e intensión non é posible, en rigor, máis ca se se exemplifican frases nominais. Se o significado é de acción, como cando o enunciado é unha oración ou frase verbal, aparecen estruturas implicativas, que tenden a substituí-las relacións de elementos particulares. Exemplificar consiste entón en enuncia-las condicións nas cales o emprego dunha expresión dada é válido:

(8) *É certo que Haris non ten nada de fundamentalista: come carne de porco, bebe alcohol e véndeo, pois é propietario dun bar; ademais fuma e nunca puxo os pes nunha mezquita* (LVG-12.4.96)

(9) *Na poesía desapareceron tódalas limitacións tanto nos temas como nos recursos literarios: triunfou o verso libre, alterouse a sintaxe, ampliouse a base semántica das figuras literarias, suprimíronse signos de puntuación, etc* (HLG-142)

⁸ Nos enunciados exemplificadores (“un moble, por exemplo unha cadeira”) dáse un proceso de xeneralidade decrecente (B é menos xeral que A).

Nestes casos estamos moi cerca da relación de equivalencia: o segundo enunciado precisa ó primeiro facendo unha interpretación del e contribuíndo así á claridade do discurso. Neste uso poden aparecerse marcadores explicativos *é dicir, isto é, ou sexa* e, especialmente, *a saber*, que é un enlace que indica que a seguir vén unha enumeración (“Non ten nada de fundamentalista, *é dicir/a saber*, come carne de porco, bebe alcohol, fuma...”). A distinción radica na diferenza de presuposición: se enumeramos tódolos membros da serie, establecendo unha equivalencia designativa entre os dous enunciados, estamos ante unha relación de identificación; se só se citan algúns como mostra teremos unha exemplificación.

Con todo, a característica semántica principal dos enunciados exemplificadores consiste na ilustración dun feito xeral (suceso, cousa...) mediante a introducción dun caso particular que axuda a comprendelo porque, como afirma D. Coltier (1988: 23) “il appartient au domaine du concret, du vérifiable, de l’expérience et en tant que tel, au domaine du savoir que l’expérience procure sur les choses et le monde”:

(10) *Nas súas investigacións deduciu que un corpo pode estar sometido a máis dunha forza. Por exemplo, unha bala de canón recibe un pulo horizontal ó ser disparada e ó mesmo tempo recibe unha forza vertical (gravitatoria) que fai caer ó proxectil* (Soc.7º-163)

3. A inserción de exemplos nos textos

No referente ós procedementos a través dos cales se manifesta na lingua a relación que estamos a estudar, a partir dos datos do noso corpus foi posible distinguir estratexias de exemplificación variadas, algunhas empregadas masivamente. Os diferentes medios de que dispoñemos para exemplificar ou ilustrar son⁹:

- a) marcadores
- b) fórmulas construídas a partir dos marcadores
- c) puntuación e tipografía
- d) medios léxicos

3.1. Marcadores:

⁹ Seguimo-las categorías que establece N. Briend (1988:46).

Os marcadores son elementos con función cohesiva especializados en determinadas funcións textuais. Para o caso que nos ocupa, a función de exemplificación, contamos en galego cunha serie de palabras ou expresións que funcionan como tales e que serven para dar a un enunciado o carácter de exemplo ou ilustración: *por exemplo, así e como*. En tódolos casos, como sinala N. Briend (1988) “la présence de ce marqueur sert à alerter le lecteur sur le statut particulier de la proposition qu’il concerne et donc à établir une distinction entre ce qui relève de l’assertion principale et ce qui relève de l’illustration” (p. 46). Neste sentido o marcador é extremadamente útil para clarificar a intención comunicativa, pois orienta ó interlocutor sinalando o punto de vista do falante sobre como a mensaxe seguinte se relaciona coa precedente¹⁰.

De entre eles, *por exemplo* é o marcador máis empregado e o que permite unha maior mobilidade no enunciado, aínda que o cambio de situación produce diferencias de interpretación:

- En posición inicial *por exemplo* conecta o segundo enunciado co primeiro, introducíndoo como exemplo. Este segundo enunciado contén un ou varios elementos que serven de mostra ante o oínte en relación co feito xeral indicado no primeiro:

(11) *A relación entre o texto literario e as outras formas artísticas é bastante común. Por exemplo, na obra “Crime en Compostela” o seu autor Carlos G. Reigosa adica moitas páxinas a describi-la escultura e a arquitectura compostelás. Inversamente, a literatura serve en moitos casos de tema á música, á pintura, ó cine ou á televisión. Por exemplo, certos relatos de “Outros feirantes” e Álvaro Cunqueiro, serviron de guión para a elaboración de varios capítulos televisivos producidos pola TVG (HLG-6)*

(12) *Cando se circula co ciclomotor cómpre levar algunhas ferramentas coas que se poden amañar pequenas avarías. Por exemplo: unha chave inglesa, unha chave de buxías, un destornillador, uns alicates, un anaco de lixa, cinta adhesiva... (Soc 7º-213)*

Cando *por exemplo* se atopa en cabeza de enunciado é conmutable con *así*. Este último como marcador de exemplificación só pode ocupar esta posición e ás veces o seu valor está próximo ó consecutivo,

¹⁰ Sobre esta cuestión é interesante o artigo de B. Fraser (1990), nel estúdiáanse os marcadores discursivos, ós que este autor define como “expressions (...) which signal a sequential relationship between the current basic message and the previous discourse” (p. 383).

de aí que resulte moito máis claro cando se combina co anterior (*así por exemplo*):

(13) *A partir do desastre da Invencible, os navíos ingleses acrecentaron os seus ataques ós portos españois tanto en América como incluso na Península. Así, en 1556, unha escuadra inglesa atacou por sorpresa e incendiou o porto de Cádiz* (Soc. 7º-113)

(14) *Xeralmente as mulleres teñen sido discriminadas respecto ós homes no traballo, na cultura e mesmo nas leis. Así, por exemplo, a muller conseguiu moito máis tarde có home o dereito ó voto* (Soc. 7º-203)

- No interior do enunciado *por exemplo* aparece en forma de inciso pero pode resultar ambiguo. Tal e como indica C. Fuentes (1987) “este elemento puede usarse también como adjunto. En dicho caso acompaña a un participante sintáctico, al que introduce como ejemplo, pero no lo conecta con lo anterior, sino que la referencia es presuposicional: señala a toda la serie a la que se presupone pertenece ese elemento y cuyos miembros también podrían haber sido escogidos para aparecer en ese contexto” (p. 186). Vexámolo no seguinte caso:

(15) *Oceanía é un continente moi pouco poboado. Cunha superficie algo inferior á Europa, ten moitos menos habitantes ca, por exemplo, España* (Soc. 7º-71)

Aquí *por exemplo* non conecta dous enunciados entre si, senón que introduce no segundo un elemento que resulta escollido de entre moitos posibles, matiz que se perde se eliminámo-lo exemplificador:

(15b) *Oceanía é un continente moi pouco poboado. Cunha superficie algo inferior á de Europa, ten moitos menos habitantes ca España.*

A ambigüidade xorde en casos como (16): podemos interpretar *por exemplo* como conector entre enunciados, expresando co segundo un caso particular do contido expresado no primeiro:

(16) *Trátase dun desenvolvemento autónomo dunha poesía popular de carácter feminino que estivo moi en voga en Europa durante a Idade Media. As jarchas mozárabes, por exemplo, testemuñan existencia deste tipo de lírica nos séculos X e XI* (HLG-34)

ou ben considerar que o marcador indica que, de entre un conxunto de elementos posibles en relación paradigmática como candidatos a suxeito desa oración, o falante elixe as jarchas.

Outro marcador abundantemente utilizado é *como*, así como a combinación *como por exemplo*, que introducen frases nominais ou elementos en función nominal:

(17) *A maior parte das manifestacións da literatura oral perdéronse, outras foron recollidas por eruditos do século XVIII, como Sarmiento e Sobreira, ou investigadores do século XIX como Pérez Ballesteros e Saco y Arce* (HLG-51)

Existen algunhas formas que están moi próximas ós marcadores pero non se inclúen nesta categoría pois admiten a variación formal de número: *exemplo, exemplos, tal como, tales como*:

(18) *As palabras galegas que rematan en -i ou en -u non son patrimoniais, senón de orixe estranxeira ou recente. Exemplos: taxi, kiwi* (LG 8º-11)

(19) *Os adxectivos especificativos expresan unha cualidade que non vai implícita no substantivo. Exemplo: Teñen un porco rabelo* (LG 8º-34)

3.2. Fórmulas construídas a partir dos marcadores:

Tamén aparecen con valor exemplificador unha serie de expresións como frases nominais ou, máis frecuentemente, oracións enteiras, que se empregan para introduci-lo exemplo. Estas expresións poden ir claramente separadas do segmento exemplificador (ó principio ou ó final):

(20) *De feito, non sabemos cando os discípulos tiveron a experiencia íntima e persuasiva de que Xesús non era un morto, senón un Vivente. Un exemplo: dous discípulos (...) camiñaban de Xerusalén a Emaús; achégaselles un camiñante o mesmo domingo de resurrección (...) e eles que levaban anos vivido con Xesús, non o recoñecen ata que el bendiciu o pan e o repartiu* (LVG-20.4..96)

ou ben inscribirse na continuidade do parágrafo:

(21) *Nas sociedades orientais, con valores diferentes ós nosos, os deportes de masas son outros que o fútbol. Un exemplo sería o sumo no Xapón, con elefánticos loitadores considerados semi-deuses* (NT,17-5)

(22) *Hai ocasións en que algúns novelistas mesmo escriben algunhas novelas que se dan lido. Miren, se non, o caso de Muñoz Molina que chegou a escribi-la que se titula O xinete polaco* (OCG-22.11.95)

As fórmulas mencionadas non se consideran marcadores posto que non son estruturas lexicalizadas, trátase de construcións libres que admiten un gran número de posibilidades. As variantes son múltiples:

-Utilización da palabra “exemplo”: *pódense destacar por exemplo..., por poñer un exemplo significativo, o mellor exemplo é..., e son exemplos..., ...son exemplos de..., ...por dar algúns exemplos, temos un exemplo en..., é o exemplo máis...de..., constitúe(n) claro(s) exemplo(s) de..., un exemplo facilitanolo..., vexamos se non o exemplo de..., ...que pode servirnos como exemplo para... Moitas destas fórmulas son presentativas: *Velaquí un exemplo:..., vexámolo cun exemplo:..., un exemplo:..., aquí temos un exemplo de...:..., e algunhas alcanzan unha extensión considerable: *recollemos só algúns a título de exemplo:..., só a modo de exemplo ofrecemos unha pequena relación daqueles que nos parecen máis significativos:..., verdadeiras paráfrases do marcador por exemplo.***

-Emprego doutras palabras para darlle a un enunciado o carácter de ilustración (nomes como “caso”, “mostra”, “representante”, etc., os verbos “ver”, “citar”, “lembrar”, ou adxectivos como “indicativo”): *caso(s) de..., (como) é o caso de..., tal é o caso de..., ...por poñer un caso, un é o caso de..., caso de..., existe un caso que..., mostra diso é..., será mostra disto..., ...son só pequenas/unhas mostras de..., boa mostra de..., vexamos estas..., para citar un dos máis eminentes lembremos a..., lembremos..., ...por só citarmos uns poucos, son indicativos disto..., etc.*

-Outras expresións: *mirade se non...; con...desta guisa:...; foi o que aconteceu con...; velaí...; concretamente..., en concreto..., sen ir máis lonxe..., etc.*

3.3. As parénteses e a tipografía:

A función textual de exemplificación tamén se expresa a través das parénteses e dos guións. Aínda que é frecuente atopalos combinados cos marcadores: *(por exemplo, ...), (... , por exemplo), (así, por exemplo...), (como...),* ou con algunha das expresións vistas no apartado anterior, o máis normal é que por si sós illen o exemplo; trátase de signos gráficos que aparecen na lingua escrita para reflectir fenómenos fónicos de entoación e pausa:

(23) *O uso de instrumentos de traballo (ligóns, tixolas, gadañas...) ou funcionais (chaves, caldeiros, botellas, culleres...) como instrumentos musicais esténdese á xeografía universal (Pallamallada, NS)*

No caso das enumeracións pode haber ambigüidade entre o valor exemplificador e o identificativo:

(24) *Na prosa, os elementos que constitúen a mensaxe -palabras, sons, esquemas oracionais, pausas...- distribúense de forma irregular (HLG-6)*

se os elementos que aparecen se consideran como unha lista pechada, estaríamos ante unha identificación de dous enunciados (por exemplo se dicimos: “os elementos que constitúen a mensaxe -palabras, sons, esquemas oracionais, pausas- distribúense de forma irregular”); nese caso podería aparecer un marcador de identificación como *é dicir, ou sexa, isto é...* Nas enumeracións resultan moi clarificadores elementos como os puntos suspensivos ou a palabra *etcétera* ó final da lista, que indican de maneira explícita o carácter aberto, e por tanto, exemplificador, do segundo enunciado.

Nos textos explicativos, especialmente os de tipo didáctico, aparecen certas disposicións tipográficas que revelan as partes do texto que conteñen exemplos:

(25) *O presente de indicativo presenta a acción que se está a desenvolver no momento en que se fala.*
Estudio para saír pola tarde (LG 8º-84)

3.4. Os medios léxicos:

Á parte dos medios sinalados pode haber outros que nos indiquen a existencia de exemplos nos textos. Os dous puntos ó principio do enunciado seguidos de listas ou enumeracións de elementos pertencentes á mesma categoría e a presenza de puntos suspensivos ó final son claros indicios dunha relación de exemplificación no discurso. A enumeración adoita estar anunciada por un termo xenérico:

(26) *O propio mundo rural que ata agora mantivera unha certa inmunitade fronte ós factores de agresión vai ser violentado sistemática e implacablemente: a escolarización obrigatoria, a irrupción máis ou menos masiva dos medios de comunicación, os maiores contactos co mundo urbano, etc, son algúns dos factores que si corroeron seriamente os debilitados piares da nosa lingua (VLG-21)*

Nas enumeracións é moi frecuente que se dea unha relación de hiponimia entre o enunciado exemplificado (un tipo ou unha especie) e

o exemplificador (individuos mostras desa especie); trátase dun procedemento de cohesión léxica:

(27) *Ainda que cobra nas romarías o gaiteiro non vive exclusivamente desa adicación, desempeñando a cotío os oficios máis dispares, sempre dentro da economía rural tradicional: labregos, taberneiros, tendeiros, muiñeiros, ferreiros -caso de Rilo ou do de Soutelo, que aprendera este oficio de mozo-, son as ocupacións normais cando non son contratados.* (NT, 20-6)

Hai textos sen marcas¹¹ nos cales cómpre realizar unha lectura máis atenta:

(28) *Os recursos estilísticos son característicos da linguaxe literaria, aínda que tamén aparecen no uso cotián da lingua. Cando dicimos: “un ninguén que vai para ningures”, “baila coma un argadelo”, ou “cor rechamante” estamos empregando a linguaxe nun sentido figurado* (HLG-6)

só as variantes estilísticas ou as características do léxico nos permiten situa-los exemplos: a posibilidade de engadir “por exemplo, ...” antes do enunciado, como en (28) é un dos recursos máis habituais. Outro indicio é a aparición de palabras que resumen ou xeneralizan ó final unha serie de feitos enunciados previamente:

(29) *Unha aportación fundamental de Blanco Amor é a utilización de diferentes técnicas novas para a literatura galega, nun momento en que se está a conforma-la narrativa actual. A distancia do narrador-autor cos seus personaxes, os diferentes puntos de vista, o tratamento do tempo, a indeterminación na novela do espacio físico en que se desenvolve... son aspectos técnicos que (...) el introduce na literatura galega* (HLG-184)

Pero o criterio máis claro é a aparición de termos que van do xeral ó particular. O exemplo en tódolos casos é considerado como un feito ou idea que pertence ó dominio do concreto, mentres que o segmento exemplificado é produto da actividade conceptualizadora dos falantes:

¹¹ A presenza ou ausencia de marcador segundo B. Fraser (1990) non altera a potencial relación discursiva entre a mensaxe que segue e o discurso precedente: “a discourse marker does not create meaning (...) but only orients the hearer”. De todas formas, cando non aparecen este tipo de marcadores “since the relationship is not signaled by a lexical signal but is based on the hearer’s interpretation of the utterance context and the particular intonation used, there is a great chance for communication breakdown” (p. 390).

(30) *O automóbil é tamén (...) o símbolo do modo de vivir á americana, cun alto nivel de benestar. Sete de cada dez familias estado-unidenses posúen un ou máis automóviles e case 140 millóns de vehículos circulan decote polas estradas do país* (Soc. 7°-43)

4. Función dos exemplos no discurso

4.1. Como vimos, os procesos de exemplificación son produto da intención comunicativa dos falantes, de aí que neste apartado debamos de facer alusión á función pragmática dos mesmos. A pragmática¹² é unha disciplina que se ocupa do estudo dos elementos lingüísticos no contexto, onde se inclúen aspectos como a intencionalidade do emisor ó enunciar algo ou a adecuación e relevancia do que se comunica con respecto á situación. Escribe V. Escandell (1993: 27): “Frente al punto de vista gramatical, que sólo debe ocuparse de analizar los aspectos formales y constitutivos del sistema lingüístico, la perspectiva pragmática se caracteriza por tomar en consideración los elementos y factores extralingüísticos que determinan en grados diversos el uso e interpretación de las secuencias gramaticales”. Entre eses factores está a intención comunicativa dos falantes, é dicir, o obxectivo co que unha determinada oración é proferida¹³.

Parécenos moi interesante a este respecto a obra de S. Stati (1990) titulada *Le transphrastique*, que foi escrita para intentar remediar as carencias derivadas da falta de estudo por parte da gramática tradicional (e tamén da estruturalista e xenerativa) dos fenómenos lingüísticos situados máis alá da oración: “la succession des énoncés ne semble pas obéir à des règles grammaticales, l’enchânement des idées

¹² O concepto de pragmática non ten unha definición unitaria na lingüística, apunta a diversas direccións : estudo da lingua no contexto, concepción da lingua como acción (actos de fala), etc. Pode verse un resumo en C. Fuentes (1990: 39-45; 1996: 9-11), afirma esta autora: “(...) en general, se reconoce la necesidad de tener en cuenta el contexto para fijar el significado de los términos o unidades lingüísticas (...) Hay que tener en cuenta la situación enunciativa: el aquí y ahora, la relación hablante-oyente, y las circunstancias del canal de transmisión, así como el código” e o que é aínda máis importante, e recolle aquí as ideas de Ducrot (1980): “ la enunciación debe tenerse en cuenta no sólo al intentar interpretar un enunciado en su valor pragmático, sino también en el análisis lingüístico. Porque existen elementos que si bien se relacionan sintácticamente con otros, semánticamente hacen referencia al acto de enunciación y no a lo dicho en el discurso” (p. 42).

¹³ M. Casado (1993) fala de “funcións textuais”, estas “designan el contenido propio de un texto o de una parte de un texto. Así, por exemplo, “pregunta”, “respuesta”, “orden”, “asentimiento”, “conclusión”, “resumen”, etc. son, entre otros muchos, contenidos posibles de textos, o sea, funciones textuales o sentidos” (p. 12).

et des interventions dans la conversation n'étant pas régi par des contraintes d'ordre morphologique et/ou syntaxique *stricto sensu*" (p. 10). Factores esenciais dentro da "transfrástica" son a identificación das funcións pragmáticas e dos papeis argumentativos, que por outro lado non se circunscriben a ningún nivel concreto xa que poden expresarse mediante unha oración, unha parte da oración e mesmo unha secuencia de oracións. O estudio destes dous aspectos son os que responden a unha concepción máis "pragmalingüística", os que mellor reflicten as intencións comunicativas dos falantes e deles ímonos ocupar no apartado seguinte, analizando cómo se manifestan nos enunciados de exemplificación.

4.2. Para entende-la función dos exemplos no discurso hai que partir do punto de vista comunicativo que pon en xogo a uns individuos (emisor e receptor) que desenvolven entre eles, nunhas determinadas circunstancias, unha serie de interaccións; elas condicionan, en gran medida, o tipo de texto resultante, entendido como a manifestación global da intención comunicativa do falante. En xeral, adoitan distinguirse diversos tipos de textos (explicativos, narrativos, descritivos...) dependendo das funcións predominantes nos mesmos. Unha das tipoloxías máis estendidas é a que se fundamenta en procesos cognitivos característicos que dan lugar ós seguintes tipos textuais: narrativo, inxunctivo, descritivo, argumentativo, explicativo-expositivo, dialóxico-conversacional e poético¹⁴.

O corpus empregado neste traballo provén na súa maior parte de obras de carácter didáctico (manuais escolares e de nivel superior) e divulgativo (revistas de divulgación cultural e científica) así como de textos xornalísticos, onde se actualizan de forma notoria os tipos textuais "explicativo" e "argumentativo", que son os que tomaremos en consideración. En todos estes textos, como veremos, a función dos exemplos é primordial. Do exame dos datos podemos concluír que a exemplificación cumpre tres funcións predominantes no discurso: explicar, informar e argumentar.

No caso da función *explicativa* dos exemplos o obxectivo comunicativo é "facen entender algunha cousa a alguén". Son discursos nos que hai unha especie de obstáculo que se intenta remontar: o falante non se queda simplemente en dici-las cousas senón que toma en conta ó outro e trata de restablece-la interacción comunicativa. Esta interacción é a propia da situación de ensino/aprendizaxe, de aí que o recurso ó exemplo sexa constante nos textos didácticos:

¹⁴ Véxase J-M. Adam (1990: 59).

(31) *Encol- Este adverbio significa sempre “sobre algo material”; enriba, encima. (ex.: “o lapis está encol da mesa”). (VLG- 137)*

A adaptación ó oínte, eliminando os posibles obstáculos na comprensión, fai que os textos explicativos, comunicativamente, sexan os máis cooperativos por parte do falante. Con frecuencia percíbese unha diferenza de nivel no papel adoptado por cada un dos participantes na interacción comunicativa: o demandante de información está nunha posición baixa, porque non comprende (ou o falante supón que non comprende), e o que proporciona a información en posición alta porque sabe.

Recorrendo ó exemplo é posible explicar significados de palabras, nocións (especialmente nos textos científicos), fenómenos, e toda clase de afirmacións que sexan susceptibles dunha incorrecta comprensión (abundan as consignas explicativas no apartado das actividades):

(32) *Na linguaxe natural utilízanse as palabras cun significado **denotativo**, é dicir, convencional e obxectivo, compartido por toda a comunidade (por exemplo cando dicimos **a pomba voa**) (HLG-6)*

(33) *Nun proceso de estilización da realidade, o poeta substitúe o substantivo sempre por un mesmo epíteto considerado como nota definitiva dese substantivo. Así, os piñeiros son os **rumorosos**; a vila de Laxe, **a areosa**; as andoriñas, **as vagamundas**, etc. (HLG-90)*

(34) *No galego, as palabras escribímolas con **b** ou con **v** segundo a etimoloxía. Así, escribimos **avogado** porque deriva do latín **advocatu** e escribimos **beber** porque en latín era **bibere**. (LG 8º-13)*

(35) *A sogra de Pedro dirixese a el con sarcasmo. Escribe os sarcasmos que atopas e explicaos.*

Exemplo: ¡Ai, que rico debes vir! - quere dicir que vén moi pobre. (LG 8º-109)

Para facer comprender pódese proceder por analogía (o que o oínte non coñece funciona igual ca aquilo que coñece e que é presentado no exemplo) ou por inducción (non se explica nada, preséntase un exemplo do que se espera que o oínte induza o significado dos conceptos que non comprende).

Con frecuencia o exemplo explicativo cumpre unha función meramente *ilustrativa*. A explicación aquí non está ligada ós problemas de comprensión pois non hai obstáculos que impidan a correcta interpretación da mensaxe. O exemplo posibilita unha recepción clara e accesible do discurso e demostra igual ca no caso anterior unha actitude cooperativa por parte do falante pois mellora a comunicación.

A miúdo ilústrase o contido dun termo xeral achegando feitos (sucesos, cousas) concretos, directamente extraídos da realidade:

(36) *O gaiteiro incárdinase de tal xeito na súa comunidade que chega a trocar en moitos casos o seu nome e apelidos polo da súa parroquia ou lugar de orixe, sendo aqueles descoñecidos da maioría da xente: os gaiteiros de Penalta, Ventosela, Baio, Soutelo..., son exemplos desta asimilación* (NT, 20-4)

(37) *Por outro lado era frecuente que os equipos vilegos ou cidadáns reforzasen as súas liñas con xogadores procedentes doutros equipos que adoitaban a cobrar polo seu traballo, mantenza e estancia incluídas. Así, nun encontro habido en 1920, entre o Rayo S.C. de Verín e o Antelo F.C. de Xinzo, participan nove xogadores do Real Unión de Ourense: cinco nas filas do primeiro e catro nas do segundo que ademais contaba co reforzo do xa famoso Pinilla do Celta que prodigaba as súas intervencións nesta zona.* (NT,17-28)

O estudio do corpus demostrounos que non sempre se debe considera-la exemplificación como unha estratexia que teña a súa orixe nos problemas comunicativos. Hai polo menos dous empregos máis específicos, que se superpoñen ó uso xeral: o emprego en función argumentativa e en función informativa.

Na función *informativa* o falante ten a intención de proporcionar datos. O exemplo preséntase como unha *exposición*: unha sucesión de datos que teñen como fin facer saber, facer coñecer; lonxe de ser superfluo o exemplo pode conter unha grande densidade de información¹⁵. Hai un procedemento bastante común que consiste en enunciar primeiro un feito ou concepto xeral que anuncia a información que se vai dar a seguir:

(38) *Por veces, as cantigas de amigo clasifícanse polo marco ambiental en que se desenvolven. Así, as que fan referencia á peregrinaxe a un santuario denomínanse **cantigas de romaría** e aquelas en que está presente o mar denomínanse **barcarolas** ou **mariñas**; se nas cantigas se fai referencia ó baile, reciben o nome de **bailías** ou **bailadas*** (HLG- 34)

O destinatario debe comprender que o contido do exemplo é importante e que é unha parte do texto que debe reter:

¹⁵ Xeralmente o exemplo é concebido como “un segmento discursivo que non contribúe nada ó contido global do discurso no que é introducido, suprimible sen prexuízo para o significado xeral do discurso” (Vid. D. Coltier, 1988: 25), afirmación que cabe matizar, pois neste caso pérdese información.

(39) *A pesar diso podemos atopar unha ducia de especies, entre saurios e ofidios que viven nesta área. Así, témo-lo **lagarto anual**, que é o meirande dos saurios galegos e (...). Outro lagarto, o **das silveiras**, é unha especie endémica de Galicia (...). Entre as lagartixas temos nesta área dúas especies, a **lagartixa dos camiños** e a **de Bocage**. (...) Ademais dos saurios anteriores, hai varias especies que se semellan ás cóbregas aínda que non o son. Tal é o caso do **escáncer boeiro**, moi frecuente en bosques, hortas, mato (...). Xa dentro dos ofidios ou cóbregas, témo-la **cóbrega rateira** ou **de Montpellier**. (...) Preto das augas de ríos e regatos está a **cóbrega sapeira** e a **de río**. (...) Outras dúas cóbregas semellantes son a **lagarteira común** e a **raiada** (...). Para rematar, tamén nos nosos montes témo-la presenza da **víbora de Seoane**, que leva este nome en recordo do naturalista galego Víctor López Seoane. (ZIN-12)*

Por último, na función *argumentativa*¹⁶ os exemplos empréganse para tratar de convencer, proporcionando ó oínte as razóns para que chegue a determinadas conclusións. O exemplo é un argumento que ten como función xustificar ou refutar un xuízo previamente enunciado: “Il y a argumentation chaque fois qu’un même locuteur prend en charge deux ensembles d’énoncés en présentant l’un comme destiné à faire admettre l’autre” (Stati, 1990: 64).

Na función argumentativa o aspecto informativo é reducido, “la prétention de décrire la réalité ne serait alors qu’un travestissement d’une prétention plus fondamentale à faire pression sur les opinions de l’autre. Des phrases apparemment descriptives, telles que “Pierre est intelligent” (...) sont à considérer comme douées de la force argumentative” (Anscombe e Ducrot, 1983: 169). Aquí a información (que pode ser nova ou xa familiar para o oínte) está supeditada ós fins persuasivos e é só un contido que se dá como apoio dun enunciado anterior:

(40) *O investimento en medio ambiente constituíu un compoñente importante dos programas de creación de emprego na maioría dos países europeos. Así, en Suecia, entre os anos setenta e oitenta,*

¹⁶ Sobre a argumentación véxase J.-Cl. Anscombe e O. Ducrot (1994). Estes autores estudian os discursos argumentativos e especialmente os encadeamentos de dous segmentos A e C, dos cales un se presenta como argumento que xustifica a outro dado como conclusión. Como idea xeral témo-la definición de Marta Tordesillas no prólogo en español da mesma obra (p. 17): “La concepción tradicional de la argumentación formula que hay argumentación cuando, en un discurso, un segmento discursivo es presentado com justificación de otro, entendido este segundo como conclusión”.

Pola súa parte, S. Stati (1990: 16) defínea como “la fontion, offensive ou défensive, que la phrase est capable d’exercer dans le mécanisme de la persuasion: preuve, rectification, conclusion, etc.”

constituían un tercio do programa total, en Francia, de 1984 e 1987, representou o 20% dos empregos do programa de traballo público e en Alemaña, trala reunificación constituíu o 35% do total do programa de creación de emprego.(NG, 25-9)

O carácter argumentativo dos exemplos pode recoñecerse a través de certas características lingüísticas: así, fórmulas do tipo *que pode servirnos de exemplo para confirmar...; mostra disto é...; boa mostra é...; vexámolo cun exemplo bastante representativo...; e só aduciremos uns exemplos...; vexamos se non o exemplo de...; miren, se non, o caso de...;* etc., que van introducindo o exemplo-argumento; tamén poden aparecer marcadores como *en efecto* conectando os dous enunciados. Dentro dos marcadores de exemplificación é *así*¹⁷ o máis empregado nesta función, neste caso é conmutable pola expresión *en efecto*.

O exemplo argumentativo pode converterse nun elemento decisivo no plan xeral do discurso: serve para fundamenta-las conclusións e ó mesmo tempo permite a progresión temática do discurso:

(41) *A primeira das dicotomías mencionadas (hai linguas fáciles e linguas difíciles) é, na súa totalidade, unha futilidade. Din que Edward Sapir, o grande lingüista e antropólogo norteamericano, acadou un dominio aceptable do xaponés en cuestión dunha semana. Está claro que non somos, por desgracia, Edward Sapir e que tampouco é este o xeito correcto de formular seriamente o problema da facilidade. Pero alomenos o exemplo obríganos a comezar cunhas preguntas: ¿fácil ou difícil para quen?, ¿con que condicións naturais (...)?, ¿con que actitudes e predisposicións (...)? O que é certo é que os que tildan unha lingua de “difícil” (...)* (ML- 56)

Os exemplos argumentativos poden presentarse en forma de xustificación ou proba do dito:

(42) *No século XVIII, coa chegada da dinastía borbónica, acentuouse o centralismo político e idiomático. Así o Decreto de Nueva Planta (1716) suprimiu as liberdades políticas de Cataluña, e a Real Cédula de Aranjuez (1768) ordenaba que “en todo el reino se actúe y se enseñe en lengua castellana”* (HLG- 52)

en forma de obxección ou desacordo, cando o exemplo ten como fin de invalida-lo enunciado anterior:

¹⁷ A. Zenone (1983: 189-190) distingue tres empregos de *así*: de constatación, consecutivo e ilustrativo. Señala que o *así* ilustrativo introduce no discurso un feito ou razón que apoia unha afirmación anterior (p. 195).

(43) *Dos poetas dáse por feito que o que contan sae directamente do corazón e da experiencia, cousa que non sempre é certa, alomenos en certos xéneros. Os madrigais eran puros xogos literarios, e anacreónticas eróticas houbo no noso século dezaioito escritas por fradiños tan castos como San Xosé (LVG- 21.5.96)*

ou ben como unha confirmación do dito que pretende a adhesión do oínte fronte á tese enunciada en primeiro lugar:

(44) *Nas miñas obras, polo xeral, existe unha base real que é estudiada e transformada. Cando eu digo: estaba sentada nun sillón de coiro de Moscovia, que escurece co tempo... isto é unha cousa absolutamente certa no que se refire ó coiro de Moscovia (A. Cunqueiro, revista “Coordenadas”, HLG- 172)*

En calquera caso o exemplo permite lexitimar aquilo que se afirma e preséntase coa mesma validez ca outros posibles argumentos.

5. Conclusións

A exemplificación é un tipo de relación que se establece entre elementos do texto. Non se circunscribe a unha unidade de lingua concreta: podemos exemplificar dentro da oración ou máis alá dos seus límites. A natureza desta relación non é sintáctica, gramatical, senón que obedece a fins pragmáticos e comunicativos.

Caracterízase pola súa cohesión, no sentido de Halliday e Hasan (1976): “cohesion occurs where the interpretation of some element in the discourse is dependent on that of another” (p. 4). O enunciado que ocupa o segundo lugar explica a enunciación do precedente introducindo un exemplo que o aclara. A exemplificación adopta a miúdo a forma dunha enumeración, aínda que a característica común a todos estes enunciados consiste na ilustración dun feito xeral por medio dun caso particular que serve de mostra ante o oínte.

Para conferirlle o carácter de exemplo a un segmento do discurso o falante recorre frecuentemente a marcadores como *por exemplo, así e como*, que están especializados en tal función, así como a certos signos gráficos na escrita. Con todo, a presenza de marcador non é necesaria, neste caso son as características do léxico as que revelan unha operación de exemplificación.

O recurso ó exemplo permítelle ó falante aclarar-la súa comunicación procurando unha boa recepción da mesma. Podemos falar dunha función xeral ilustrativa común a tódolos casos: o exemplo é

unha mostra ou demostración que apoia o enunciado precedente. A partir do exame dos datos distinguimos tres funcións específicas no discurso: explicativa (o exemplo trata de restaurar unha comprensión deficiente), informativa (o exemplo proporciona datos relevantes desde o punto de vista comunicativo) e argumentativa (o exemplo úsase como argumento para convencer). A predominancia de cada unha destas funcións condiciona o tipo de texto resultante.

Referencias bibliográficas

- Acosta, L. (1982): *Cuestiones de Lingüística textual*. Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca.
- Adam, J.-M. (1987): “Types de séquences textuelles élémentaires”, *Pratiques*, 56, pp. 54-79.
- Anscombe, J.-C. e Ducrot, O. (1983): *L’ Argumentation dans la langue*. Paris, Mardaga.
- (1994): *La argumentación en la lengua*. Versión española de J. Sevilla e M. Tordesillas. Madrid, Gredos.
- Bernárdez, E. (1982): *Introducción a la lingüística del texto*. Madrid, Espasa-Calpe.
- Briend, N. (1988): “L’Illustration et son marquage”, *Pratiques*, 57, pp. 45-56.
- Casado Velarde, M. (1993): *Introducción a la gramática del texto del español*. Madrid, Arco Libros.
- Coltier, D. (1988): “Introduction et gestion des exemples dans les textes a thèse”, *Pratiques*, 58, pp. 23-41.
- Ducrot, O. (1980): *Les mots du discours*. Paris, Minuit.
- (1983): “Operateurs argumentatifs et visée argumentative”, *Cahiers de Linguistique Française*, 5, pp. 7-36.
- Escandell Vidal, M. V. (1993): *Introducción a la pragmática*. Barcelona, Anthropos.
- Fernández Bernárdez, C. (1994): “Marcadores textuales de “ejemplificación” textual”, *Estudios de Lingüística Universidad de Alicante*, 10, pp. 103-144.
- Fraser, B. (1990): “An approach to discourse markers”, *Journal of Pragmatics*, 14, pp. 383-395.
- Fuchs, C. (1982): *La paraphrase*. Paris, P.U.F.
- Fuentes, C. (1987): *Enlaces extraoracionales*. Sevilla, Alfar.
- (1990): “Pragmática y Sintaxis”, *Discurso*, 5, pp. 39-56.
- (1996): *Aproximación a la estructura del texto*. Málaga, Ágora.

- Gülich, E. e Kotschi, T. (1983): “Les marqueurs de la reformulation paraphrastique”, *Cahiers de Linguistique Française*, 5, pp. 305-351.
- Halliday, M.A.K. e Hasan, R. (1976): *Cohesion in English*. London, Longman.
- Halté, J.-F. (1988): “Trois points de vue pour enseigner les discours explicatifs”, *Pratiques*, 58, pp. 3-10.
- Rossari, C. (1990): “Project pour une typologie des opérations de reformulation”, *Cahiers de Linguistique Française*, 11, pp. 345-359.
- Stati, S. (1990): *Le transphrastique*. Paris, P.U.F
- Zenone, A. (1983): “La consecution sans contradiction: donc, par consequent, alors, ainsi, aussi”, *Cahiers de Linguistique Française*, 5, pp. 189-214.

Corpus tirado de:

- HLG: Mouriño, X., Quevedo, M., *Historia da literatura galega 3 BUP*. Santillana, Madrid, 1991.
- LG 8º: Palacio, X.A., Blanco, L. e Barros X.L., *Obradoiro da lingua galega 8*. Santillana, Madrid, 1992.
- LVG: *La Voz de Galicia* (1995: 19.5, 14.6, 22.11; 1996: 7.3, 15.3, 21.3, 3.4, 4.4, 12.4, 14.4, 20.4, 24.4, 1.5, 4.5, 5.5, 21.5).
- ML: Tusón, J., *Mal de Linguas*. Edicións Positivas, Santiago de Compostela, 1990.
- NG: *Natureza Galega*, 25 (1996).
- NT: *Cadernos A Nosa Terra*, 17 (1994), 20 (1995).
- OCC: *O Correo Galego* (1995: 8.8, 22.11).
- Pallamallada NS: *Na seitura do barroso*. Ed. do Cumio.
- Soc. 7º: Alberti, A., Castejón, P., Cortés, M.M. et al., *Sociedade 7*. Santillana, Madrid, 1987.
- VLG: Graña Nuñez, X., *Vacilacións, interferencias e outros “pecados” da lingua galega*. Ir Indo, Vigo, 1993.
- ZIN: *Zonas de interese natural de Santiago (I)*. Concello de Santiago. Departamento de Educación, 1987.